

ЦИЉЕВИ ПОСЕСОРНЕ ЗАШТИТЕ

I

1. Међу интердиктима, посебним процесуалним средствима, које је граетор *urbanius* — римски градски претор почев од II века пре наше ере уводио и примењивао, својим значајем за правну теорију и праксу издвајају се посесорни — државински интердикти — *interdicta possessoria*. Поједини проблеми у вези њиховог порекла, услова примене и дејства изазвали су у литератури, како у старијој тако и у новијој, бројне спорове и контроверзе. То је у разумљиво с обзиром да представљају најстарију групу интердиката, али и на значај који су имали у свим областима римског права и који имају у савременим правним системима.

Свакако најзначајније питање, које је и поред више изложених хипотеза остало до краја неразјашњено, су и циљеви посесорне заштите, тј. разлози због којих је државина — *possessio* добила самосталну заштиту против сметњи и одузимања. Применом искључиво правно-догматског метода решења су тражена, зависно од полазног става аутора о карактеру и правној природи саме државине и карактеру интереса који се овим интердиктима штитио, не доводећи их при томе у везу са друштвено-економским и политичким приликама у римској држави.

У овом раду изложићемо различита схватања о концепцији државине, одвајајући их од теорија о циљевима њене заштите. Затим ћемо на основу изворних сведочанстава, нових чињеница и околности указати на циљеве посесорне државинске заштите путем интердиката у римском праву, у савременим као и у нашем правном систему.

II

2. Почев од историјско-правне школе и капиталног дела о државини у римском праву великог немачког романисте и правника Фридриха Савињија, актуелан је и отворен проблем правне природе државине. Спор који је покренуо Савињи још почетком прошлог века, вод се о томе да ли државина представља само фактички однос или је ипак правно-правни однос. Полазећи од тога постоје углавном два супротна схватања.

Према савињијевој концепцији државина је фактички однос, није врво, већ стоји изван феномена права иако изазива одређене правне последице.¹⁾ Супротно гледиште да је државина право, заступао је Рудолф Јеринг. У складу са својом основном тезом о суштини рада као правно заштићеног интереса, он сматра да је државина вероватна својина и да представља право, јер је правни систем штити, па се и код државине ради о правно заштићеном интересу.²⁾

Не улазећи овде у разматрање аргумената на којима се заснивају изложена схватања, може се констатовати да је данас опште-прихваћено становиште према коме је државина фактички однос са извесним правним последицама и самосталном правном заштитом. Овоме у прилог говоре и мишљења римских правника, који су на више места истицали посебност *possessio* и њену различитост од својине и права.³⁾

Ако се пође од става да државина није право, онда се питање циљева и разлога њене заштите може постављати у другачијем виду. Због чега је, наиме, државина као *фактичко стање* добила самосталну правну заштиту против сметњи и одузимања, што би требало да представља полазни основ за целовито сагледавање овог проблема.

Прву теорију развио је такође Савињи, сматрајући да се државина штити у интересу јавног реда и мира, да би се спречила примена силе предузета макар и од стране самог власника.⁴⁾ У образложењу истиче да ометање или одузимање државине представљају недозвољене радње које вређају личност држаоца, па би било нормално да су санкционисане кривичним тужбама, и пошто таквих тужби у римском праву периода републике није било коришћени су интердикти. Савињи није био потпуно доследан, јер закључује да је државинска заштита слична својинској путем тужбе *rei vindicatio*, и да се код ње одлучује о праву на држање.⁵⁾

У складу са својом основном концепцијом државине, Јеринг истиче да се државина штити у интересу својине, као допуна својинске заштите.⁶⁾ Власник је интердиктима добио једно брже и ефикасније средство заштите својине, тако да у случајевима насилног ометања у коришћењу ствари није морао подизати *rei vindicatio* и доказивати своје право својине, него је у посесорном спору требало да

1) F. Savigny, *Das Recht des Besitzes*, Берлин, 1865, стр. 30.

2) R. Jhering, *Ueber den Grund des Besitzschutzes*, Јена, 1889, стр. 25.

3) Посебно је карактеристичан Фестусов текст, који изражава схватање римских класичних правника. *De verborum significatione*: „Државина је као што дефинише Гало Елије, нека врста коришћења земљишта или зграде, али то није само земљиште или зграда, јер државина не спада у ствари које се могу дотаћи, нити онај ко тврди да поседује може сигурно рећи да је та ствар његова својина. Стога се код законских тужби нико не усуђује по квинтилском праву државину назвати својом, него долази по интердикт”. — (*Possessio est, ut definit Gallus Aelius, usus quidam agri aedificiorum ipse fundus aut ager; non enim possessio est e rebus, quae tangi possint neque, dicit se possidere. is suam rem vere potest dicere. Itaque in legitimis actionibus nemo ex Quiritium possessionem suam vocare audeat, sed ad interdictum venit*).

4) F. Savigny *нв.* дело, стр. 31

5) F. Savigny, *нав.* дело, стр. 34.

6) R. Jhering, *нав.* дело, стр. 26.

докаже само чињеницу фактичког поседа. Тиме Јеринг ипак посредно признаје да је државина чињеница — *факт*. Државинска заштита, дакле, не даје се ради државине, већ ради својине, а што се њом може користити и држалац који није власник, неотклоњива је последица коју „закон“ мора жртвовати у циљу ефикасније заштите својине, и да би власник могао користити њему намењену врсту својинске заштите.⁷⁾

Трећа је тзв. теорија воље, доста раширена у старијој науци. Њен творац Брунс, у монографији посвећеној државини и средствима њене заштите, сматра да је у државини интерполирана воља која се мада била и у супротности са правом, по својој природи мора заштити.⁸⁾ Воља је по својој суштини слободна, и признавање и извршавање ове слободе воље, без обзира на њену *iusta causa* сачињава цео правни систем. Отуда је свака сила, независно од питања њене законитости, неоправдана и против ње се мора дати правна заштита.⁹⁾

4. Опсежнија анализа ових теорија показује да свака од њих донекле издваја и истиче извесне околности због којих је државина добила посебну заштиту. Ипак, један од њихових основних недостатака је искључивост, тј. непризнавање и неузимање у обзир осталих аргумената. Нема сумње да су и потребе јавног реда и мира и ефикаснија заштита приватних сопственика — *animus possidendi* били релативни приликом стварања и примене система заштите државине од стране претора, али само као поједини разлози посматрани у целини, а не изоловано. Осим тога њихови аутори нису одвојили претходне циљеве и функције интердиката до доцнијих, па због тога нису ни могли да разјасне циљеве заштите државине која је путем њих пружана.

III

5. Одлучујући разлог што је државина као *фактички однос* добила правну заштиту требало би тражити у историји римске *possessio*, тачније развоју поседовних односа на римској државној земљи *ager publicus*, његовом правном режиму и развоју римске својине. При томе се мора имати у виду да претор пружањем посесорне заштите није полазио од унапред утврђених концепција, догматских и теоријских поставки, већ је у сваком поједином случају поступио *ad hoc* да би задовољавао непосредне потребе које је живот наметао.

Државина — *possessio*, према ставу модерне науке, произашла је из поседовања земље у раној римској историји,¹⁰⁾ али је њен значај, потпуна афирмација и потреба за правном заштитом настала у

⁷⁾ R. Jhering, нав. дело, стр. 45.

⁸⁾ C. G. Bruns, *Die Besitzklagen des römischen und heutigen Recht*, Tübingen, 1921, стр. 96.

⁹⁾ *Ibidem*.

¹⁰⁾ Упореди, М. Kaser, *Eigentum und Besitz in alterem römischen Recht*, Köln — Graz, 1985, стр. 239 — 240.

једном од поседовних стања на римској државној земљи, током периода републике. Због непотпуних и несистематичних изворних сведочанстава, извесна поузданија сазнања о формирању *ager publicus*, изградњи система његовог искоришћавања, правним формама у којима је дељени и поседовним односима, могу се добити само узимајући у обзир конкретне друштвено-економске и политичке прилике.¹¹⁾

Будући да су Римљани током III века пре наше ере освојили цело Апенинско полуострво, управо тада је било и највише освојене државне земље и врло је вероватно да је већ дефинитивно изграђен систем експлоатације *ager publicus*: Издвојивемо следеће правне форме у којима је био дељен и коришћен *ager publicus*: *ager divisus et adsignatus* — државно земљиште на коме су основане колоније или је додељено грабанима у парцелама различите величине. *Ager occupatorius* — необрађено и запуштено земљиште, које је де јуре препуштено првом окупатору. *Ager quaestorius* — земљишне испарцелисане у поседе величине до 50 југера и продато од стране квестора на јавној лицитацији. *Ager censorius* — земљиште издато у закуп, и најзад *ager compascuus* — заједнички пащњаци и шуме које су могли да користе сви римски грабани.

Ипак, сви ови правни режими нису били исте важности за развитаг аграрних и поседовних односа. Неки од њих су сасвим прелевантни, као што је случај са *ager quaestorius*, *censorius* и *compascuus*, јер су чинили сасвим незнатан део државног и освојеног земљишта. Из тога произилази да се у III веку пре наше ере са *ager publicus* углавном поступало на два начина: или је био адсигнован римским грабанима или је земљиште представљало државну својину и препуштано на окупацију и коришћење појединцима. Тако су настајали *ager adsignatus* и *ager occupatorius*, две најзначајније правне форме и режима римског земљишта, са битним разликама не само у погледу социјалне структуре њихових власника и посебника, пошто је први припадао плебејцима а други патрицијима,¹²⁾ већ и у погледу њиховог утицаја на развитаг својинских односа у римској држави.

6. *Ager adsignatus* је, према обавештењима која се могу наћи у изворима, био мањи део освојене земље која се налазила под културом, и правним поступком адсигнације дељен је римским грабанима, претежно сиромашним плебејцима. Овај *ager optima iure* давао је пуну слободу располагања, уз обавезу плаћања пореза. Остављајући овде по страни спор који се у романистици водио о томе да ли је адсигнација мењала правни режим *ager publicus* и установљавала *ager privatus*,¹³⁾ сматрамо да је овако додељено земљиште постајало квиритска — приватина својина. Адсигноване парцеле биле су најстарији облик приватне својине на непокретним стварима у

¹¹⁾ Од малобројних извора издваја се текст Апијана, *Bellum civile*, I, 7, и фрагментарни Плутархови текстови, *T. Gracchus*, VIII, 1.

¹²⁾ О томе сведочи Livius, *Ab urbe condita*, XXVI, 16, Frontinus, *De agrorum qualitate et conditionibus*, 80, 1.

¹³⁾ Види, Ј. Ванчур, *Аграрни право римске Републике*, Ппар, 1908 стр. 157, и Е. Kubitschek, *Adsignation*, Pauly Wissowa, I, 1/1894, стр. 426 — 428.

римском праву на којима су се могле примењивати цивилно-правне форме заштите. Величина свих поседа износила је између 2 и 7 југера.¹⁴⁾

Претежан део *ager publicusa*, по свеме судећи, услед дуготрајних ратова који су вођени управо на новоосвојеним подручјима, био је необрађена и запуштена земља — *ager occupatorius*. Без обзира на то што је *de iure* могао да је заузме сваки окупант, *de facto* су могли да је користе и повећају своја имања само они грађани који су имали неопходна средства за њено култивисање, већи поседници, — патрицији. Пошто су имали потребна средства за производњу већи број стоке, оруђа за обраду земље и радну снагу, они су захватили највећи део фонда новоосвојеног *ager publicusa*, Посебно је то дошло до изражаја током прве половине III века наше ере када је римска држава освојила широке области Апенинског полуострва и стекла огромне површине државног земљишта, чији су највећи део захватили патрицији и тиме знатније повећали своје поседе.¹⁵⁾

Неједнаке економске прилике и политички положај римског становништва били су главни узроци што освајања и нови *ager publicus*, нису доприносили увећању имања свих грађана, већ првенствено формирању већих поседа патриција. Плебејци су били скоро колективно искључени из поседовања и коришћења *ager publicusa*, што се у ствари десило као последица начина његове деобе, а пре свега путем *oscuratio* и формирањем *possessio occupatoria*.

Ager occupatorius је правно био у својини римске државе — *Populus Romanus*, и патрицији су на њему имали само у свако доба опозивљиву *possessio*. Иако се римска држава није користила правом опозива својине на земљишту, не би се могло сматрати да је ова власт посесора била суверена. Патрицији све до пред крај II века пре наше ере нису покушали да своје *possessiones* претворе у квинтску својину, и то се објашњава околношћу да и поред тога што нису могли користити цивилну својинску заштиту, њихова економска и политичка доминација и постојећи обичаји пружали су им довољну гаранцију за обезбеђење „окупације“ и коришћење *agri occupatorii*.

Један наспрам другог, постојала су два основна типа земљишних поседа — ситне парцеле у својини плебејаца (*agri privati*) и средње велика имања патриција на којима су имали *possessio* (*agri occupatorii*), са противуречним тежњама једних и других, плебејаца да се одрже, а патриција да и даље шире обиме својих имања, што је представљало основ класне борбе у римској држави. Борба за земљу за време освајања Италије која су доносила нове територије, није била посебно заоштрена, јер су у зависности од конкретних политичких односа интензитета плебејских притисака и организованости патриција, плебејцима адсигноване нове парцеле¹⁶⁾ Међутим, до зао-

¹⁴⁾ Livius, *ab urbe condita*, VI, 36, VIII, 13, XXVI, 10; Columella, *De re rustica*, I, 3, 9.

¹⁵⁾ Упореди, М. Kaser, *Römische Rechtsgeschichte* Göttingen, 1967, стр. 78.

¹⁶⁾ Управо у овом времену основане су бројне колоније, и то између 320 — 241. године пре наше ере. Види, Е. Korneman, *Paüly Wissova, Coloniae*, IV, 1, стр. 512.

штравања проблема везаних за деобу *ager publicusa* дошло је онда када је сва државна земља прешла у поседе појединаца, и испољила се у новом виду. Плебејци не само што нису могли да добију парцеле деобна (адсигнатио), већ је знатан њихов број и губио своју земљу. Наиме, велике разлике у обиму поседа патриција и плебејаца повећаване су и тиме што је за обраду већих имања ангажована нова робовска радна снага и најамни радници, чија је експлоатација доносила патрицијама вишкове производа и доприносиле да они методама концентрације земљишних поседа, заузму и парцеле једног дела плебејаца.¹⁷⁾ Због тога, плебејци суочени са немогућношћу коришћења *ager occupatoriusa* и опасношћу да изгубе земљу, своју борбу усмеравају на примену законског прописа о ограничавању величине поседа на *ager publicusu*, прерасподелу *possessio agri occupatorii* и на тај начин адсигнације нових парцела земље.

7. Управо у таквим приликама неколико релевантних околности условљавало је неопходност потреба за пружањем правне заштите *possessio occupatoria* и државни уопште. Пре свега, патрицији који су раније били довољно снажни да се супротставе повременим захтевима за одузимање вишка државне земље преко максимума и њиховој државини, допуштајући адсигнације мањих површина из новог фонда *ager publicusa*, пред енергичним притисцима плебејаца којима је ово представљало једини пут да дођу до земље, свакако су били угрожени и осетили су несигурност за своје поседе. Дешавало се то у времену између првог и другог пунског рата када живи развитак робноновчаних односа, размене и правог саобраћаја утиче, поред осталог и на слабење религије, обичаја и гентилских веза. Овакве битне економске промене доводиле су и до одговарајућих друштвених трансформација које су старе етичке и обичајне норме учиниле недовољним, и плебејаца почела је да угрожава патрицијски монопол на коришћење *ager occupatoriusa*.

Суштинске промене доносио је и економски развитак у пољопривреди који је водио даљем увећавању имања богатијих слојева патриција и доцније нобила, формирању већих латифундија окренутих тржишним условима привређивања и подвргнутих деловању закона тржишта, стварајући потребу да се и земља укључи у промет на тржишту и претвори у робу.

Услед свега тога за владајући друштвени слој јавља се неопходност правног регулисања режима државне земље и правне заштите *possessio occupatoria*. Првенствено у томе циљу, штитећи њихове интересе претор је увео и примењивао прве интердикте, као основна средства посесорне заштите.

Поред тога, слабење старих етичких норми одражавало се и на слабење формализма приликом преноса својине, због чега је такође требало правно регулисати постојеће фактичке односе између поседника и латифундија, да би се тако расправљали не само њихови

¹⁷⁾ Аутентична и бројна сведочанства сачували су римски извори о методама настанка већих имања одузимањем земље од плебејаца. Appianus, *Bellum civile*, I, 7; Livius, *Ab urbe cendita*, VII, 16 Sallustius, *Bellum Jugurthinum*, XXI, 8—9.

међусобни односи већ и односи са ситним поседницима. Пружање заштите државини требало је да омогући несметану даљу концентрацију земљишних парцела у оквиру постојећих латифундија, и да би се уз то правно обезбедили и они поседници који више нису могли доказати *iusta causa* за своје *possessiones*, пошто је земља у великом броју случајева била присвајана или стечена недозвољеним начинима.

8. Према томе, основни разлог посесорне заштите био је обезбеђење интереса владајуће класе патриција, нобила и еквестера, а само посредно се може прихватити и неопходност очувања јавног поретка, против самовоље и сметњи у коришћењу поседа. Овове у прилог говори и податак да је посесорна заштита најпре примењивана на непокретним стварима које су претежно припадале богатјим слојевима робовласника, доцније је давана и за заштиту покретних ствари, у првом реду за регулисање спорова око робова.

Укидањем правног режима *possessio occupatoria* отпала је потреба за посесорном заштитом земљишних поседа на државном земљишту, али то никако не значи да је она изгубила домен и значај примене. Напротив, управо пред крај II века наше ере претор, у складу са новим друштвено-економским и политичким условима уводи нове интердикте и шири подручје примене државинске заштите. Путем ње штите се и ствари, непокретне, а затим и покретне, у квири-тоској својини. И у овим случајевима основни циљ посесорне заштите био је обезбеђење интереса владајуће класе нобила и еквестара, а само посредно се огледају и интереси очувања јавног поретка против самовоље, сметњи и одузимања државине.

Не сме се изгубити из вида да су у последњем веку републике велике размере добили „римски грађански ратови”, у којима су се између робовласника и робова, Римљана и Италика као и унутар појединих слојева римског друштва — нобила и еквестара, велепоседника и беземљаша и ситних поседника, водиле жестоке политичке борбе. Несумњиво да је све то доводило да опште несигурности и масовног угрожавања имовине, што је такође представљало значајан разлог за заштиту државине. Трбало је заштити постојеће фактичке односе не само против одузимања, већ и пружати брже и ефикасније средство од својинске — петиторне заштите. За квирирске сопственике много брже и ефикасније обезбеђење била је државинска заштита, од споре и гломазне својинске заштите са *rei vindicatio*.

Најзад, у каснијој примени посесорна заштита путем интердиката имала је и друге циљеве, као што је припремање и олакшавање вођења петиторног — виндикационог поступка. У претходном посесорном спору одређиван је држалац ствари, који је у доцнијем петиторном поступку био у повољнијем положају, јер је на његовог противника падао терет доказивања права својине. Стога је било неопходно да се прво установи фактичко стање поседа и одреди тужилац и тужени, тј. да се распореде страначке улоге за својински, петиторни спор.

IV

9. Деловањем школе глосатора, заједно са осталим институцијама римског права садржаним у Јустинијановом корпусу, извучена је из заборава посесорна-интердиктна заштита. Овакво проучавање наставили су коментатори-посглосатори, који су допринели да се и посесорна заштита заједно са другим римским правним институцијама обухвати рецепцијом римског права. Као што је и нормално очекивати, с обзиром на карактер тадашњег грађанског поступка, друштвено уређење, организацију власти и правну технику, реципиран је само сумарни државински поступак *actio ex interdicto*, који се од средњег века назива *possessorium ordinarium*, редовна државинска тужба. Са изузетком држава англосаксонског права, у државама чији су правни системи изграђени на основу рецепције римског права и резултата римске правне науке, државинска тужба и посесорна заштита једна су од посебних врста грађанског поступка, који се од редовног разликује тиме што је убрзан, скраћен и сумаран, а циљ му је да се отклоне сметње у уживању државине и надокнади евентуална штета за измењено фактичко стање. Исто тако су и права млађих грађанских држава изграђивана на начелима школе природног права, преузела *possessorium ordinarium* за посебну врсту својих грађанских поступака.

У савременим правним системима посесорна заштита такође је једна од врста скраћеног поступка у оквиру редовног грађанског судског процеса. Друштвено-политички систем и начела на којима почивају готово сви модерни правни системи, судски поступак и организација, су такви да сумарни поступак посесорне заштите има широку примену. Њему је и даље основни циљ да се испита спор и успоставе нарушени фактички односи, и да се странка која сматра да има право на промену постојећих односа упути да претходно своје право докаже у редовном поступку. Из овог поступка искључени су сви петиторни приговори, и представља важан механизам сваког савременог правног поретка.

10. У нашем позитивном праву посесорна заштита има изузетан значај, један је од посебних врста парничног поступка и назива се поступак у споровима због сметње поседа. Карактерише се хитношћу и потребом да се последње фактичко стање тужиоциеве државине што брже успостави, макар и привремено. Због тога су код овог поступка предвиђена извесна одступања од општих начела парничног поступка, као што су: временско ограничење у погледу могућности примене судске заштите, како у парничном тако и у извршном поступку, искључење петиторних приговора и провизорни карактер судске одлуке. У посесорној парници штити се посед ствари или права од узнемиравања или одузимања, а њен главни циљ је да се у што краћем року отклоне сметње и успостави фактичко стање поседа које је постојало пре ометања.

LES BUTS DE LA PROTECTION DE „POSSESSIO”

En relation avec la protection de possession parmi plusieurs questions inexplicables, de la plus grande importance, pour la théorie et la pratique juridiques est la question des buts de cette catégorie de protection à savoir les raisons pour lesquelles possessio comme rapport réel a obtenu une protection autonome contre les empêchements et les privations. Il sépare les diverses conceptions sur le caractère et la nature juridiques de la possession des théories sur les buts de sa protection. Il constate que toutes les trois théories fondamentales (de Savinji, de Jering et la théorie „de la volonté”) ne soulignent que certaines circonstances pour lesquelles la possession jouit la protection et l'auteur ne prend pas en considération l'ensemble des problèmes et il ne diffère pas les buts antécédents des buts ultérieurs.

A la base des certificats de source, de nouveaux faits et des circonstances on cherche les raisons décisives de la protection juridique de la possession dans l'histoire de possession romaine, dans le développement des rapports de possession sur „ager publicus”, dans son régime juridique et dans le développement de la propriété romaine. Vu que les classes les plus riches de la société romaine n'étaient pas les propriétaires des latifundiums, mais seulement les propriétaires de ager occupatorius. Au temps du développement du marché, de l'affaiblissement de la solidarité entre les gens, du formalisme lors du transfert de la propriété foncières privées, la régulation juridique du régime des terrains d'Etat, la protection de possessio est devenue indispensable.

En premier lieu et dans le but d'assurer les intérêts de la classe dominante des propriétaires d'esclaves et pour une protection plus rapide et plus efficace de leurs propriétés, on a offert une protection de possessoire mais seulement indirectement. Son but était aussi le maintien de l'ordre public contre l'arbitraire et l'utilisation libre des propriétés. Les raisons pratiques ont conditionné que contre le droit de la propriété, les rapports réels soient protégés. Dans la situation concrète cela convenait le mieux à la classe dominante et indirectement aux intérêts publics et à la sûreté du régime. Cette protection était utilisée aussi par les propriétaires privés car s'était pour eux la sécurité plus rapide et plus efficace que la procédure pétitoire avec „rei vindicatio”. Lors de l'application ultérieure la protection de possession a réusé aussi d'autres buts comme la préparation et la faculté de la gestion de la procédure pétitoire, puisque dans cette procédure les rôles des participants du litige étaient ordonnés.

